

Wiktor Kołodziejczak

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wpływ filozofii greckiej na pojęcie i praktykę *ius gentium*

Ius gentium było jednym z porządków prawnych starożytnego Rzymu, który został zaadaptowany przez Kościół katolicki. Porządek ów, był podstawą do rozwoju prawa międzynarodowego. Na jego przykładzie można śledzić zależności pomiędzy doktrynami filozoficznymi a praktyką prawniczą, ponieważ kształtowanie się *ius gentium* nie byłoby możliwe, gdyby nie filozofia, która wpływała na antycznych prawników.

Rozważania dotyczące *ius gentium* należałoby zacząć od wyszczególnienia zasady prawa, nieznannej już prawu współczesnemu, mianowicie zasady personalności prawa. Głosiła ona, w przeciwieństwie do współczesnej zasady terytorialności prawa, iż stosowane jest względem jednostki prawo wspólnoty, z której się wywodzi, a nie prawo przypisane do miejsca, w którym się znajduje.

Zasadniczy systemem prawny starożytnego Rzymu oznaczano terminami *ius civile Romanorum* albo *ius Quiritum*. W pierwszym wypadku pochodził on od nazwy podmiotów prawa, którymi byli jedynie obywatele Rzymscy, w drugim wypadku od dawnej nazwy mieszkańców Rzymu. Obydwie nazwy pojawiają się jeszcze w instytucjach justyniańskich bez różnicy znaczeń. Trzeba jednak nadmienić, że termin *ius Quiritum* nie znajduje się

w źródłach często i oznaczane nim są instytucje prawa archaicznego np. prawo własności¹.

Gajus w Instytucjach określił *ius civile* w następujący sposób:

Prawo, które każdy lud ustanowił sam dla siebie, jest właściwe tylko jemu i nazywa się prawem obywatelskim².

Źródłami *ius civile* były aż do ustanowienia ustawy XII tablic zwyczaje. W późniejszym okresie dołączyły do katalogu źródeł kolejne ustawodawstwa (*leges, plebiscita, senatus consulta, decreta principum*) oraz rozwijająca się twórcza działalność jurysprudencji³.

Co do zasady *ius civile* dotyczyło jedynie obywateli rzymskich. Wyjątkami były jednak dopuszczanie niektórych Latynów i peregrynów do *commercium* z Rzymianami, czyli działania w obrocie gospodarczym zgodnie z regulami *ius Quiritum*, a czasami również do *conubium*, czyli zawierania małżeństw rodzących skutki w systemie *ius civile*. Zdarzało się również i tak, że pretor w drodze fikcji prawnej rozszerzał w konkretnym przypadku zakres stosowania normy prawa obywatelskiego na peregryna, aby zapewnić ochronę jego praw, bądź zastosować wobec niego surowszą sankcję⁴.

Co się tyczy treści terminu *ius civile* z początku oznaczał on całość prawa, w późniejszych wiekach został on ograniczony jedynie do prawa prywatnego. Charakteryzowało się ono formalizmem oraz przywiązaniem do tradycji, jako najdawniejsza część systemu prawa rzymskiego. Określane było niekiedy jako *ius strictum*, natomiast czynności wedle niego dokonywane nazywano *negotia stricti iuris*. Tak więc czynności prawne dokonywane były z zachowaniem ściśle określonej formalistyki, między innymi

¹ K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 2001, s. 60.

² Cyt. za A. Dębiński, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2008, s. 30.

³ Tamże.

⁴ Kolańczyk, *Prawo...*, dz. cyt., s. 61.

przy użyciu spizu i wagi (*per eas et libram*), przy wypowiedzeniu ściśle określonych słów wraz z dokonywaniem symbolicznych gestów, w obecności pięciu świadków oraz trzymającego wagę *libripensa*⁵.

Kolejnym filarem prawa rzymskiego było *ius honorarium*. Wywodziło się ono z prawotwórczej działalności magistratury, w zdecydowanej większości z aktów ustanawianych przez pretorów. Zasadniczą różnicą między *ius civile* a *ius honorarium* było pochodzenie i podstawa obowiązywania, jednak oba porządki charakteryzowały się licznymi punktami stycznymi: regulowały one na swoisty sposób te same instytucje. Drugi z porządków był w mniejszym stopniu skrepowany wymogami formalnymi i dostosowany w większym stopniu do zmieniających się potrzeb życiowych. Wiązało się to ze sposobem ustanawiania prawa pretorskiego, które było zmieniane rokrocznie w oparciu o doświadczenia wyniesione ze stosowania *ius civile*. Kolańczyk zaznacza, że konserwatywną dwoistość urzędów prawnych zachowali Rzymianie długo, pomimo konfliktów, jakie występowały pomiędzy tymi właścicielami rzeczy bądź dziedzicami, z jednej strony posiadający tytuł z prawa cywilnego, z drugiej z prawa pretorskiego. Papinian określał *ius honorarium* w następujący sposób:

Pretorskim jest to prawo, które pretorowie wprowadzili dla wspomaganie lub uzupełniania, lub poprawiania prawa cywilnego⁶.

Ius gentium zostaje określone przez Gaiusa, jako prawo wszystkich ludzi –

Lud rzymski posługuje się częściowo swoim własnym prawem, częściowo prawem wszystkich ludzi⁷.

⁵ W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2005, s. 17.

⁶ Kolańczyk, *Prawo...*, dz. cyt., s. 61–62.

⁷ Tamże, s. 63.

Chociaż zdawałoby się, że *ius gentium* dotyczyło podbitych nacji na wyłączność, Kolańczyk zaznacza, iż Rzymianie tolerowali systemy praw peregrynów. Taka sytuacja prowokowała jednak liczne kolizje pomiędzy systemami prawnymi. Symboliczne apogeum problemów nastąpiło w 242 r. p.n.e., kiedy to dla rozszerzającego się, na skutek pierwszej wojny punickiej, poza granice Półwyspu Apenińskiego państwa, ustanowiono nowy urząd pretora peregrynów (*praetor peregrinus*). Do jego zadań należało sprawowanie jurysdykcji pomiędzy obywatelami a peregrynami (*inter cives et peregrinos*), jak również pomiędzy samymi peregrynami (*inter peregrinos*). Wydawał on edykty na wzór pretora miejskiego, jednak do dzisiejszych czasów dotrwały jedynie ich szczątki, dlatego można się jedynie domyślać jak mogło wyglądać rozstrzyganie kolizji prawnych. Decydującą rolę stanowiło rzymskie przeświadczenie o nierówności systemów prawnych, prawa lokalne były zaledwie tolerowane. Dlatego też urzędnik rzymski w sporach musiał stosować prawo rzymskie. W grę jednak nie mogło wchodzić *ius civile* z powodu uciążliwości jego formalizmu. Wiadomym jednak jest, że obok oficjalnego systemu prawa cywilnego rozwijał się równolegle nieformalny obrót gospodarczy. Czynności prawne w tym właśnie obrocie opierały się na wzajemnym zaufaniu stron (*bona fides*), chociaż nie były prawnie wiążące. Pretor peregrynów sankcjonował w swoim edyktie ważność tego typu czynności w obrocie z cudzoziemcami. Częstokroć do treści edyktu wchodziły instytucje prawne sprawdzone w obrocie gospodarczym poza centrum imperium. Z tego powodu do zespołu norm tworzonych przez pretora peregrynów przyłączyła się z początku nieprawnicza, bo wprowadzona przez Cyncerona nazwa *ius gentium*⁸.

W porównaniu do *ius civile*, *ius gentium* jawi się jako prawo całkowicie świeckie, zdecydowanie swobodniejsze co do formy czynności prawnych, przeznaczonym do regulowania stosunków gospodarczych, dostępnym dla obywateli, Latynów i peregrynów. To drugie określane było również mianem *ius aequum*, w od-

⁸ Tamże, s. 63–65.

różnieniu od formalistycznego *ius civile*. Tak jak różnice pomiędzy *ius civile* i *ius honorarium* zacierały się, podobnie było w przypadku *ius Quiritium* i *ius gentium*. W tym momencie trzeba wspomnieć o tendencji do rozszerzania kręgu obywateli rzymskich panującej od ostatniego wieku republiki. *Constitutio Antoniniana* z roku 212 n.e. przyznawała obywatelstwo rzymskie niemalże wszystkim obywatelom państwa⁹.

Ciekawym zagadnieniem jest również stosunek prawa naturalnego do *ius gentium*. Jak pisze Dębiński, pojęcie prawa naturalnego zrodziło się w starożytnym Rzymie pod koniec republiki pod wpływem filozofii greckiej. Pojęcie to występowało w źródłach w bliskim związku z pojęciem *ius gentium*, chociaż oba terminy były zawsze rozróżniane. Zdaniem Gajusa, podstawę *ius gentium* stanowił *naturalis ratio* – element prawa naturalnego¹⁰.

Chociaż *ius gentium* zapisało się w historii głównie jako termin prawniczy, nie można zapominać o jego filozoficznym rodowodzie. Zanim jednak zostanie on przytoczony, należałoby się pochylić przez chwilę nad ogólniejszą kwestią, mianowicie wpływem filozofii greckiej na prawo rzymskie.

Badania prowadzone nad tą kwestią przedmiotową nie należą do najłatwiejszych, gdyż pomimo dość dobrej znajomości filozofii oraz prawa epoki wczesnego cesarstwa, bo to właśnie wtedy rozwój terytorialny cesarstwa prowadził do poszerzania zakresu *ius gentium*, nie jest znajoma mentalność prawodawców i prawników z tego okresu¹¹.

Wskazówką mogą się okazać w tym wypadku metody kształcenia doby ówczesnej. Przed wykonywaniem zawodu prawnika w starożytnym Rzymie należało studiować retorykę, wykładaną w duchu hellenistycznym. Pewnym znamienym faktem była likwidacja szkół retorów łacińskich, dokonana przez senat,

⁹ Tamże, s. 65–66.

¹⁰ Dębiński, *Rzymskie...*, dz. cyt., s. 33.

¹¹ J. Kodreński, *Z badań nad wpływem filozofii greckiej na prawo rzymskie schyłku republiki i wczesnego cesarstwa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1973, ser. I, nr 99, s. 17.

mająca na celu limitowanie dostępu do pełnienia zawodu mówcy sądowego dla młodych mężczyzn z niższych sfer. Niezaprzeczalny wydaje się więc wpływ pośredni filozofii greckiej na umysłowość rzymskich jurystów, który doprowadził do wytworzenia eklektycznej i, wydawałoby się, powierzchownej kultury wiedzy. Znajomość nurtów filozoficznych była powierzchowna i ogólnikowa, ograniczała się głównie do modnego wówczas stoicyzmu. Zdecydowanie większy nacisk kładziono na znajomość rozumowań dialektycznych. Jak zaznacza Kodrębski, wiedza jurystów rzymskich wraz z kompletnym wytworzeniem się tego zawodu w okresie cesarstwa, ulegała specjalizacji i nakierowania ściśle praktycznego, chociaż źródła podają liczne przykłady prawników związanych z konkretnymi szkołami filozoficznymi¹².

Zasadniczą kwestią jest rozstrzygnięcie, czy zmiany w prawie rzymskim wynikały z ogólnego rozwoju społeczeństwa czy też z wpływu filozofii. Bez wątplenia forma twórczości pragmatycznie zorientowanych prawników rzymskich została ukształtowana przez metody interpretacji, wykładnię celowościową i wspomnianą już metodę dialektyczną, środki przejęte poprzez retorów, głównie od Arystotelesa. Pomimo wyraźnego wpływu na formę dyskursu prawniczego wymieniane są również konkretne instytucje, na który wpływ miała filozofia perypatetycka, takie jak *accessio*, *specificatio*, *universitas rerum*, *corpus* i *animus* oraz pojęcie własności. Nie można też zapomnieć o rzymskiej *aequitas*, mającej niewątpliwie korzenie w arystotelesowskiej epikei¹³.

W przypadku stoików bardziej istotny był wpływ na stronę materialną prawa. Ich piętno można dostrzec w pojęciach takich jak: *ius naturale*, *iustitia*, *bona fides*, a także w systemie podziału rzeczy. Wiele pojęć wykazuje wpływ zarówno stoicki, jak i perypatetycki, i właśnie do tej grupy należy *ius gentium*.

Dla głębszego rozumienia rzeczonych pojęć należałoby się przyjrzeć jego trzem filarom filozoficznym, mianowicie arystotelesowskiej nauce o sprawiedliwości przyrodzonej i konwencjonal-

¹² Tamże, s. 20–21.

¹³ Tamże, s. 22–23.

nej, stoickiemu wykładowi prawa naturalnego oraz okolicznościom wprowadzenia pojęcia przez Cyncerona. Nie bez znaczenia w dalszych rozważaniach okaże się także kwestia stosunku *ius gentium* do prawa naturalnego. Wydawałoby się, że właśnie pojęcie prawa naturalnego jest wcześniejsze i pojawienie się *ius gentium* jest wynikiem dociekań dotyczących prawa naturalnego. Właśnie dlatego badania dotyczące prawa natury muszą stać się wstępem do dalszych rozważań.

Wśród badaczy nie ma zgody co do kręgu, z którego wywodzi się termin prawo naturalne. Inwood pisze o tym, że to Platon pierwszy zestawił „prawo” z „naturą”¹⁴, jednak nie można zapomnieć o przeciwstawiających prawo i naturę sofistach¹⁵. Największy wkład do koncepcji konstytuującego się prawa naturalnego wniósł, jak się wydaje, Arystoteles.

Korzystając z istniejącego już rozróżnienia na sprawiedliwość naturalną i konwencjonalną Arystoteles w piątej księdze Etyki Nikomachejskiej nadał mu teoretyczny szlif. Reguły sprawiedliwości naturalnej, to te, które są rozpoznawane pośród ogółu cywilizowanych ludzi. Reguły sprawiedliwości konwencjonalnej natomiast, dotyczą spraw niezdeterminowanych do momentu ustanowienia prawa przez odpowiedni autorytet. Jak pisze F. Pollock koncepcja natury Stagiryty wykracza jednak poza reguły i łączy się z koncepcją racjonalnego stworzenia, co nadaje sprawiedliwości naturalnej niezmienny charakter¹⁶.

Tokarczyk, pisząc o teorii prawa naturalnego Arystotelesa, podejmuje tę dychotomię opisując różnicę pomiędzy prawem stanowionym a prawem naturalnym. Prawo naturalne rozpatrywane jest w ciągu związków pomiędzy ideą, formą, celem i naturą. Dzięki tym połączeniom odkryte zostaje źródło prawa naturalnego upatrywane w naturze ludzkiej, której materialną stroną są

¹⁴ B. Inwood, *Reading Seneca. Stoic Philosophy at Rome*, New York 2005, s. 224.

¹⁵ Zob. R. Tokarczyk, *Klasyki praw natury*, Lublin 2009, s. 41–57.

¹⁶ F. Pollock, *The History of the Law of Nature: A Preliminary Study*, Columbia Law Review, vol. 1, No. 1 (Jan., 1901), s. 12–13.

ludzkie cele naturalne. Na rzeczoną naturę oddziałują w konkretnym zakresie kategorie prawa, będące czynnikami pozanaturalnymi i formalnymi. Prawo jawi się więc jako środek wpływający na naturalne cele człowieka i aktualizujący się w naturze odpowiednio do tych celów. Ważną cechą natury ludzkiej jest rozumność, zawiera się w niej jednak również czynnik instynktowny. Te dwa elementy zarazem budują naturalną potrzebę wspólnoty, która objawia się w zakładaniu państwa. Czynnikiem państwowotwórczym staje się prawo, tym razem stanowione¹⁷.

Przechodząc do różnic zachodzących pomiędzy prawem naturalnym a stanowionym, na wstępie należy zaznaczyć konkretność tego pierwszego i ogólność ostatniego. Prawo naturalne, jako wypływające z natury konkretnej jednostki, ma służyć człowiekowi w osiągnięciu szczęścia, natomiast prawo stanowione, składające się z abstrakcyjnych sformułowań, jest skierowane do grup osób. Z funkcjonowaniem prawa stanowionego wiążą się pewne trudności, rodzące się z różnorodności życia społecznego i konieczności regulowania wszystkich tych przejawów. Dochodzi również problem znajomości prawa stanowionego, które nie może zostać odczytane za pomocą rozumnej natury¹⁸.

Kolejne różnice obu porządków prawnych można kategoryzować jako zagadnienia podmiotu i sposobu stanowienia, zasięgu obowiązywania i mocy obowiązującej. Tokarczyk, pisząc o źródle powstania prawa naturalnego, odwołuje się po raz kolejny do natury ludzkiej. Stanowi ono niezależne od aprobaty władzy państwowej źródło norm. Inaczej ma się rzecz z prawem stanowionym, które samo przez się jest zależne od władzy państwowej. Prawo w ten sposób ustanowione może nakazywać czyny obojętne w świetle prawa naturalnego. Należy jednak pamiętać, że wartość prawa pozytywnego jest uzależniona od celów do jakich pro-

¹⁷ Tokarczyk, *Klasycy...*, dz. cyt., s. 59–60.

¹⁸ Tamże, s. 62. Arystoteles rozwiązuje ten problem prawa stanowionego wprowadzając, obok sprawiedliwości prawnej, słuszość. Ma ona łagodzić niedogodności płynące ze zbytnej generalizacji prawa stanowionego. Zob. A. Kość, *Podstawy filozofii prawa*, Lublin 2005, s. 27–30.

wadzi społeczność, natomiast prawo naturalne jest dobrem samym w sobie¹⁹.

Różnice w zasięgu obowiązywania można podzielić ze względu na czas (prawo naturalne istnieje dopóki istnieje będzie natura ludzka, stanowione jest zmienne, ponieważ zależy od władzy), miejsce i podmioty obowiązywania (prawo naturalne jest prawem powszechnym, natomiast stanowione uzależnione jest od terytorium państwa i związane z obywatelstwem). Relatywizację prawa stanowionego Arystoteles porównuje do istnienia różnych systemów miar, różnych wśród odmiennych narodów, a także nawet wśród hurtowników i detalistów²⁰.

Co się tyczy mocy wiążącej prawa, wynika ona z faktu, iż ukazuje człowiekowi dobro. Właśnie dlatego, według Stagiryty, prawo bardziej przyciąga niż wiąże, ze względu na wolę człowieka, która wpływa na wypełnianie prawa, wyraża się to w powinności prawnej, a nie w konieczności przestrzegania prawa. Dobra, jakie wskazywane są przez prawo naturalne, są bliższe człowiekowi. Dla kontrastu dobra wskazywane przez prawo stanowione są oceniane z perspektywy prawa naturalnego²¹.

Hervada, analizując doktrynę prawa naturalnego, poza wskazaniem małej ilości informacji zawartych przez Arystotelesa na ten temat, rozpoczyna od zaznaczenia faktu, iż Stagiryta nie tworzył filozofii prawa, ale raczej filozofię tego co sprawiedliwe. Podstawą porządku nie było w tym ujęciu prawo, ale cnota sprawiedliwości. Sprawiedliwość opiera się na równym bądź proporcjonalnym podziale dóbr w społeczeństwie. Tu znów dochodzimy do podziału na sprawiedliwość naturalną, mającą wszędzie jednakową moc i niezależną od ludzi, oraz sprawiedliwość z mocy prawa, obojętną z początku, doznającą wymiaru moralnego ze względu na ustawę. Prawo naturalne w tym ujęciu byłoby uprawnieniem wynikającym ze sprawiedliwości naturalnej, jednak to rozumienie nie wpływa aż tak dobitnie na kształtowanie się pojęcia *ius gentium*.

¹⁹ Tokarczyk, *Klasyki...*, dz. cyt., 64–65.

²⁰ Tamże, s. 65–66.

²¹ Tamże, s. 67.

Zdecydowanie większy wpływ miałyby, w ujęciu Hervady, ustawa naturalna określana jako ustawę wspólną wszystkim ludziom, a której źródła należy szukać w rozważaniach zawartych w *Retoryce*²².

Podwaliny właściwej teorii prawa naturalnego stworzyli stoicy. Aby lepiej zrozumieć tę teorię należy przytoczyć kosmologiczne podstawy ich filozofii. Na wstępie trzeba dokonać rozróżnienia na naturę w sensie całego wszechświata od natury człowieka. Wszechnatura cechowała się dla nich jednością, opartą na jedności materii, dynamicznością i rozumnością, posiada ona znamiona boskości. Poszczególne elementy wszechnatury są ze sobą wzajemnie powiązane, a to powiązanie niekiedy było nazywane sympatią. Analizując pojęcie wszechnatury można zauważyć, że składa się ona z dwóch czynników: statycznego – materii oraz dynamicznego – *pneuma*. Czynnik dynamiczny daje się klasyfikować jako celowa zasada rządząca wszechnaturą. Jest to czynnik rozumny, który może być utożsamiony z prawem²³. Znajdujemy tutaj znamiona prawa natury. Chociaż różni autorzy w obrębie szkoły nazywali to prawo inaczej (rozum, Bóg, *logos*, *fatum*, czy właśnie *pneuma*), zgodnie upatrywali jego treść w istocie wszechnatury. Działanie praw natury, przejawiające się w dążeniu istot do swojego przeznaczenia, jest świadectwem ich rozumności i celowości²⁴.

Ponieważ człowiek jako element wszechnatury podlega jej prawom, prawo naturalne jest prawem natury tyczącym się rozumnej natury człowieka. Co się tyczy charakterystyki prawa naturalnego, jest ono wyrazem opatrności boskiej, jak również jest fatalistyczne i rozumne. Do stoickich postulatów należało uzgodnienie prawa stanowionego z prawem naturalnym. Widoczny staje się tu więc trójstopniowy podział praw na prawo wieczne, prawo naturalne i prawo ludzkie czyli stanowione. Istotnym problemem, który należy pozostawić na marginesie roz-

²² J. Hervada, *Historia prawa naturalnego*, Kraków 2013, s. 39–41.

²³ Tokarczyk, *Klasyki...*, dz. cyt., s. 82–84.

²⁴ Tamże, s. 84–85.

ważań, było uzgodnienie wolności człowieka z uniwersalnym determinizmem²⁵.

Kolejnym zagadnieniem jest relacja prawa naturalnego i stanowionego. Postulatem stoików było pełne uzgodnienie prawa stanowionego z prawem naturalnym. W myśli stoików młodszych odnaleźć można załączek konstrukcji stanu natury. Jedynym obowiązującym prawem było wtedy prawo naturalne, panowała własność wspólna i całkowita wolność, którego jednak panowanie zostało zakończone przez ludzką chciwość. Poskutkowało to koniecznością stanowienia prawa, które jednak mogło być rozbieżne z prawem naturalnym. W wypadku pojawienia się takiej rozbieżności Chryzyp i Epiktet uważali, że należy przestrzegać prawa stanowionego. Zgodnie z Chryzypem, prawo stanowione zostało ustanowione dla głupców, nie mogących posługiwać się rozumem i to właśnie ze względu na istnienie głupców należy tegoż prawa przestrzegać. Epiktet natomiast uważał, że mędrcy nie powinny obchodzić dolegliwości wynikające z prawa stanowionego. Odmiennego zdania był Seneka, który wysnuwając wnioski z nauki Cyserona twierdził, iż rażące okrucieństwo tyrana zwalnia poddanych mu od posłuszeństwa we wszystkich nakazach, jakie ustanowił²⁶.

Do cech prawa stanowionego należą: ograniczenie czasowe, terytorialne i podmiotowe oraz konkretność. Główne różnice, w porównaniu z prawem naturalnym, są związane ze źródłem praw, zasięgu obowiązywania oraz sankcji. W wypadku pierwszego problemu należy rozważyć również sposób odczytywania prawa. Niezmiennie prawa natury mają swoje źródło ostateczne we wszechnaturze. Chociaż prawo stanowione powinno czerpać z prawa naturalnego, jego faktycznego początku należałoby upatrywać w woli władcy państwowego²⁷.

Odczytywanie prawa stanowionego nie stanowiło dla stoików większego problemu, nie wchodziła w grę nawet umiejętność

²⁵ Tamże, s. 86–87.

²⁶ Tamże, s. 88–91.

²⁷ Tamże, s. 91–92.

interpretacji, tylko proste czytanie. Trudności sprawiało wyjaśnienie procesu odczytywania nakazów prawa naturalnego – samego sposobu działania natury. Odwoływano się w tym momencie do sensualistycznej teorii poznania. Za pomocą postrzeżenia zmysłowego zapisywane są w duszy, ujętej jako *tabula rasa*, kolejne treści. Nie inaczej jest z pojęciami moralnymi lub prawnonaturalnymi, źródłem których są stopniowo utrwalane w duszy treści. Świadczy to o pewnej powszechnej zdolności, mianowicie, iż umysł ludzki ma naturalną zdolność kreowania pojęć prawnonaturalnych *ex consensus gentium*, opartych na społecznym doświadczeniu czerpanym za pomocą zmysłów²⁸.

Jeśli chodzi o czas obowiązywania praw, myśliciele stoicycy byli zgodni, że prawo stanowione istnieje w określonym przedziale czasu, natomiast prawo naturalne jest wieczne i jest obecne w każdym cyklu rozwojowym wszechnatury. Co się tyczy natomiast zasięgu terytorialnego praw, wykraczał on poza poziom *polis*, obejmując swoim panowaniem całe *kosmopolis*. Wiązało się to z heraklitejską koncepcją *logos*, który jako rozumność ogarniająca całą wszechnaturę, znajdował swoje odbicie w duszy człowieka. Wynikający z obowiązywania w przestrzeni zasięg podmiotowy wiązał się z powszechnością prawa naturalnego, które w koncepcjach wielu filozofów, odwołujących się do ducha Stoi rozciągany był nawet na niewolników, czego nie można było powiedzieć o prawie stanowionym, obowiązującym jedynie obywateli²⁹.

Wracając na moment do wpływu filozofii na prawo rzymskie, należy wspomnieć o koncepcji *naturalis ratio* zaadaptowanej przez prawników rzymskich właśnie z myśli stoickiej. Tokarczyk określa *naturalis ratio* jako zasady prawne adekwatne dla danego stosunku prawnego, oparte na naturze rzeczy (*rerum natura*), a także jako rozumność przedmiotową tkwiącą w stosunkach społecznych i rzeczywisty, inteligibilny porządek. To z kolei pojęcie

²⁸ Tamże, s. 92.

²⁹ Tamże, s. 94.

nawiązywało w pośredni sposób do wszechnatury stoików. Metodą otrzymywania *naturales rationes* było badanie stałych tendencji w stosunkach społecznych. To one wyznaczały naturę rzeczy stosunków społecznych, które dzięki analizie pozwalały formułować adekwatne zasady prawne. W metodzie tej zauważalny jest tak charakterystyczny dla rzymskiej jursprudencji rys praktycznego podejścia do abstrakcyjnych problemów. Pod względem formalnym, dochodzenie do natury rzeczy odbywało się za pomocą rozumowania opartego na trzech filarach: dobrach niematerialnych uznawanych przez rzymian za naczelne, to znaczy słuszności (*aequitas*), wolności (*libertas*) i godności (*honestas*), treści prawa stanowionego i woli stron. Materialnie rzecz ujmując, podstawą dla zarówno *naturalis ratio* jak i prawa naturalnego była dla prawników rzymskich natura stosunków społecznych, co ukazuje jak ugruntowane było w ich myśli prawo naturalne. Ponieważ prawnicy rzymscy, za stoikami, ujmowali prawo natury jako obejmujące cały wszechświat, a prawo naturalne jako wiążące wszystkich ludzi, przyznawali temu drugiemu pierwszorzędne znaczenie, jeśli chodzi o ich praktykę. Biorąc pod uwagę właśnie praktykę prawniczą mamy na horyzoncie pojęcie *ius gentium*, które przez Tokarczyka jest ujmowane jako prawo powszechne obejmujące wszystkie narody³⁰. Zanim jednak przejdziemy do omawiania ujęć prawa narodów i związków z rzymską jursprudencją, należałoby przybliżyć sylwetkę Cyncerona, ze względu na fakt, iż to on jako pierwszy pojęcia *ius gentium* użył.

Chociaż sam Cynceron twierdził, że zaczerpnął termin *ius gentium* z tradycji rzymskiej, to uwadze nie może ująć fakt, iż właśnie w jego pismach pojawia się on po raz pierwszy. Jego dwa dzieła *De officiis* i w mniejszym stopniu *De republica* zawierają szereg zasad, które dostały się poprzez dzieła Ojców Kościoła do pism Francisco Ayali i Gentilsa, przez co miały wyraźny wpływ na tworzenie podstaw prawa międzynarodowego. Jak zaznacza Ehrlich, przez *ius gentium* rozumiał on normy znajdujące się we wszyst-

³⁰ Tamże, s. 103–104.

kich systemach prawnych. Wyraźnie za stoikami stwierdza istnienie prawa wiecznego, jednocześnie za naukami Akademii, negując całkowitą możliwość poznania tego prawa³¹.

Źródłem prawa oraz ustaw dla Cycerona była natura człowieka. Stanowiła ona uniwersalną podstawę wymienionych zjawisk społecznych. Prawo powinno być wywodzone nie z nakazów ustawodawców, ale z „filozoficznej głębi”. Poznanie prawa wiąże się z wnikiem w rozum naturalny. Prawo naturalne łączone jest z mądrością, jako zasadą postępowania nakazującą i zakazującą czynów o konkretnej treści. Mądrość ta jest stale zintegrowana ze sposobem myślenia człowieka. Nie pozostawia wątpliwości, że to na niej powinno opierać się prawodawstwo, ponieważ jest to czynnik odróżnienia prawości od bezprawia. Prawo naturalne nie jest jednak ostatecznym wymiarem prawa, ponieważ nie może ono przewyższyć myśli bóstwa, które jest jego podstawą. Rozum jest natomiast elementem, dzięki któremu prawo naturalne zachowuje łączność ze swoim boskim wzorcem³².

Powszechny walor prawa naturalnego wynika właśnie z jego ugruntowania w naturze ludzkiej. Hervada, interpretując myśl Cycerona, utożsamia nawet prawo naturalne z *naturalis ratio* i mówi o jego bezwzględnej prawdziwości. Zwraca on także uwagę na fakt, iż prawo naturalne jest prawem człowieka jako takiego oraz, że kto sprzeniewierza się temu prawu zaprzecza samemu sobie i neguje ludzką naturę³³.

Autor *De officiis* poruszał fundamentalne dla teorii prawa naturalnego kwestie, które powracają w dyskusjach na nowo od jego czasów. Sprawiedliwość bądź niesprawiedliwość czynu nie wynika nigdy z ludzkiej konwencji, ale o cechach tych orzekamy dzięki naturze. Zasady będące treścią prawa naturalnego cechują się uniwersalnością, gdyż są „wryte w duszy”. Do częściowego załamania zasad dochodzi skutek błędu oraz złej woli. Co więcej

³¹ L. Ehrlich, *Prawo Narodów*, Kraków 1948, s. 20. Ehrlich używa spolszczonej wersji *ius gentium*.

³² Hervada, *Historia...*, dz. cyt., s. 43–44.

³³ Tamże, s. 44.

prawo naturalne jest podstawą i zarazem kryterium oceny prawa stanowionego pod względem jego sprawiedliwości³⁴. To dzięki eklektycznej filozofii rzymskiego myśliciela, stoickie idee zaczęły uzupełniać lokalną praktykę prawniczą. Prawnicy rzymscy jednak uznawali prymat praktyki nad teorią, nie przyjmując prób harmonizacji tych dwóch czynników przez Cyncerona³⁵.

Według Cyncerona, do najważniejszych zasad naczelnych *ius gentium* należy dotrzymywanie przyrzeczeń zgodnie z rzeczywistością ich treścią, ignorując nawet szczególne okoliczności, w jakich przyrzeczenie zostało dane. Wymienia również dwa sposoby rozwiązywania sporów, właściwy zwierzętom – poprzez siłę i właściwy ludziom – w drodze rozprawy pokojowej, twierdząc, że z pierwszego można korzystać tylko w razie fiaska drugiego. Jeżeli dochodzi już do wojny, powinna być ona toczona według praw. Sprawiedliwą wojną można nazwać tylko taką, która jest podjęta ze słusznego powodu, to znaczy dla odparcia napadu lub ukarania krzywdy³⁶.

To właśnie filozoficzny dorobek Arystotelesa i stoików wpłynął na rozwój rozumienia pojęcia *ius gentium*. Rozwijana przez tych filozofów doktryna podziałów prawa stała się podstawą późniejszej doktryny *ius gentium*, rozwijanej przez polskich myślicieli średniowiecznych: Stanisława ze Skarbimierza i Pawła Włodkowica. ■

The Influence of Greek Philosophy on the Concept and Practice of *Ius Gentium*

SUMMARY

Following article concerns the influence of greek philosophy on the notion and practice of roman *ius gentium*. Firstly, it is necessary to

³⁴ Tamże, s. 44–45.

³⁵ Tokarczyk, *Klasyki...*, dz. cyt., s. 80–81.

³⁶ Ehrlich, *Prawo Narodów*, dz. cyt., s. 20–21.

focus on the roman divisions of laws, including *ius civile*, *ius honorarium* and *ius gentium* and show importance and range of each law. This part shows the philosophical origins of the notion. Secondly we look at the education of roman elites which was provided by greek scholars. Main part of article is aimed on the beliefs of greek philosophers which was inspiring for roman lawyers, such as Aristotle and stoics.

Keywords: Roman law, greek philosophy, ius gentium

BIBLIOGRAFIA:

- Dębiński Antoni, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 2008.
- Ehrlich Ludwik, *Prawo Narodów*, Kraków 1948.
- Hervada Javier, *Historia prawa naturalnego*, Kraków 2013.
- Inwood Brad, *Reading Seneca. Stoic Philosophy at Rome*, New York 2005.
- Kodrębski Jan, *Z badań nad wpływem filozofii greckiej na prawo rzymskie schyłku republiki i wczesnego cesarstwa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1973, ser. I, nr 99.
- Kolańczyk Kazimierz, *Prawo rzymskie*, Warszawa 2001.
- Kość Antoni, *Podstawy filozofii prawa*, Lublin 2005.
- Pollock Frederick, *The History of the Law of Nature: A Preliminary Study*, „Columbia Law Review”, vol. 1, No. 1 (Jan., 1901).
- Tokarczyk Roman, *Klasyki praw natury*, Lublin 2009.
- Wołodkiewicz Witold, Zabłocka Maria, *Prawo rzymskie. Instytucje*, Warszawa 2005.